

I' GLAVA

Slom Kraljevine Jugoslavije

NAPAD FAŠISTIČKE NJEMAČKE I ITALIJE NA NAŠU ZEMLJU

Šestog aprila 1941. godine fašistička Njemačka i Italija napale su Jugoslaviju. U rano jutro toga dana sa zadarskog aerodroma uzletjele su dvije eskadrile talijanskih aviona i bombardirale Split,¹ a odmah zatim i Šibenik. Talijanski avioni bombardirali su i položaje Jadranske divizije na Debelom brdu i one oko Benkovca.

U vrijeme napada na Jugoslaviju talijanske snage u Zadru imale su pet pješadijskih bataljona, četiri artiljerijska diviziona i nekoliko manjih pomoćnih vojnih jedinica. Imajući točne podatke o jačini jugoslavenskih vojnih snaga na pravcu prema Zadru, Talijani se na dan otpočinjanja neprijateljstva nisu usudili prijeći talijansko-jugoslavensku granicu.

I kad se moglo očekivati, da će nadmoćnije jugoslavenske vojne snage prijeći u napad i likvidirati talijanski mostobran u Zadru, 10- aprila otpočelo je povlačenje jedinica Jadranske divizije sa zadar-

¹ Cim se saznalo za napad fašističkih sila na našu zemlju, sastao se Pokrajinski komitet, da razmotri nastalo stanje. Na sastanku je* zaključeno, da jedna delegacija na čelu sa sekretarom PK Vickom Krstulovićem pođe komandantu grada pukovniku Viktoru Novaku i u ime radničke klase od njega traži, da naoruža sve one građane, koji mogu nositi pušku, i da se organizira obrana. Kada je izabrana delegacija došla komandantu Novaku i izložila mu svoj prijedlog, on se sa njim nije složio.

skog fronta. Peta kolona, koja se bila uvukla u sve pore vojno-političkog mehanizma bivše države, radila je brzo i efikasno. Kroz jedinice kolali su glasovi: Nijemci su nadirući iz Austrije ušli u Zagreb, Rumunji i Nijemci ušli su u Beograd. Pronijeli su se glasovi, po kojima se sva jugoslavenska vojska povlači u bosanske planine, gdje će pružiti odlučan otpor.

Napuštajući zadarski front, Jadranska je divizija u zaštitnici prema Zadru ostavila dva bataljona 54. pješadijskog puka, jedan na položajima oko Benkovca, a drugi na cesti Knin—Obrovac.

Kad su pukovi Jadranske divizije odlazili na zadarski front, u prolazu kroz sela, starci, žene i djeca ispraćali su ih cvijećem i suzama. Oni su vjerovali, da će njihovi očevi i braća obraniti rodnu grudu. Ali izdaja, koju je bio pripremio nenarodni režim, potkopala je obrambenu snagu zemlje, spriječila narod, da agresoru pruži otpor.

Povlačenje Jadranske divizije ubrzo se pretvorilo u pravo rasulo. Jedan dio oficirskog kadra već u početku povlačenja bio je dezertirao. Među tim oficirima nisu bili samo fašistički agenti, već i oni, koji su koristeći se općim metežom dezertirali iz kukavičluka. Štab divizije napušta jedinice u povlačenju i sam bježi prema Kninu.

Zahvaljujući pojedinim patriotski raspoloženim oficirima, neke jedinice Jadranske divizije, iako znatno oslabljene dezerterstvom, i dalje se povlače prema unutrašnjosti zemlje, vjerujući, da će tamo naići na glavninu jugoslavenske vojske i zajedno s njom agresoru pružiti otpor.¹

Saznavši za povlačenje i rasulo jedinica Jadranske divizije, talijanske snage u Zadru prešle su 12. aprila pograničnu liniju kraj Zemunika i krenule u pravcu Benkovca. U 12. sati istog dana one su ušle u Benkovac. Produžujući nastupanje prema Kninu, jedna talijanska biciklistička četa naišla je 13. aprila u blizini sela Oče-, stova na zasjedu, koju je postavila grupa vojnika pod komandom kapetana Obradovića. Vojnici u zasjedi samoinicijativno su otvorili na Talijane pušчанu i mitraljesku vatru, od koje je bilo ubijeno i ranjeno preko stotete talijanskih vojnika. To je bio jedini otpor pru-

¹ Odstupajući pravcem Knin — Bosansko Grahovo i dalje prema Drvaru, na te su jedinice Jadranske divizije 21. aprila naišle njemačke trupe, koje su ih razoružale.

žen talijanskim trupama na zadarskom frontu. On najbolje govori, kakav je mogao biti ishod operacija na tom dijelu, da je bilo riješivosti štaba divizije i oficira da se brani zemlja.

*Split, 6. aprila 1941.
Talijanski avioni
bombardiraju grad*

Pos dolasku u Knin daljnji pokret talijanskih trupa bio je obustavljen. Snagama, kojima su došli iz Zadra, Talijani se nisu usuđivali kretati dalje. Oni su svakog časa očekivali dolazak svoje motorizirane divizije »Torino«, koja je, prešavši bez otpora granicu u Istri, imala zadatak, da se probije pravcem Rijeka—Otočac—Gospić—Gračac—Knin—Split. I doista, već 14. aprila prednji dijelovi te divizije ušli su u Knin.

Dinarska divizija, stacionirana u Sinju kao strateška rezerva Vrhovne komande, dobila je naređenje, da krene u pravcu Bosne. Za vrijeme marša u prethodnicu je isturen 84. pješadijski puk, dok su se u glavnini kolone kretale jedinice 117. i 13. pješadijskog puka te divizije.

Jedan bataljon 13. pješadijskog puka, koji je bio stacioniran u Splitu, dobio je naređenje, da se hitno preDaci u Sinj racu ulaska u sastav puka.¹ Čekajući na bataljon iz Splita, 13 puk je u pokret prema Bosni stupio posljednji i kretao se na začelju kolone. 10. aprila on je, na svom putu preko Dinare, izbio u predio Vaganj. Za vrijeme odmora komandant 13. puka potpukovnik Marko Rašević sazvaio je oficire na dogovor radi daljnjeg izvođenja marša. U tom momentu rezervni potporučnik Milan Luetić, inače prikriveni ustaša, suprotstavio se daljnjem izvođenju marša, potegao pištolj i na mjestu ubio majore Uzelca i Mohovanovića, a komandanta Raševića i nekoliko drugih oficira teže ranio. Dok je Luetić pucao u iznenađene oficire, u blizini se našao jedan podoficir, koji je na Luetića ispalio nekoliko metaka iz pištolja i na mjestu ubio.

Potporučnik Luetić bio je jedan od niza ustaša odjevenih u oficirske uniforme bivše jugoslavenske vojske, kojima je kao agentima fašizma bio postavljen zadatak, da u pogodnom momentu dezerterstvom, sabotажom i atentatima stvore demoralizaciju i time pospješe raspad jugoslavenske vojske.²

Poslije događaja na Vagnju 13. pješadijski puk se potpuno raspao. Oficiri su prvi počeli napuštati svoje jedinice. Dočuvši za oružani sukob među oficirima i gledajući ih kako bježe, jedinice su počeli masovno napuštati i vojnici. Tih dana svi putovi, što od Vagnja vode prema Sinju i Splitu, bili su puni vojnika, koji su se

¹ Kako je izgledala ta hitnost, najbolje se vidi po tome, što su vojnici morali pješačiti od Splita do Sinja, te su tek nakon tri dana izmrcvareni stigli na određeno mjesto.

² Ustaški list »Nova Hrvatska« od 22. aprila 1944. g. na godišnjicu tog ustaškog zločina na Vagnju piše: »Dana 8. travnja 1941. god. srpski general Rašović naredio je da čitava »Dinarska divizija« krene put Livna u Bosnu gdje je imala poslužiti operativnim planovima srpske vojske u daljem razvoju rata... Za vrijeme napornog puta »Dinarske divizije« prema Livnu 10. travnja 1941. general Rašović odredio je odmor i sazvaio sve častnike na razgovor... Dr. Milan Luetić hrabro je stupio pred generala Rašovića, dobacio mu u lice da je srbska zvier, da on nema nikakva prava da hrvatske sinove otvoreno vodi na klaonicu... Iz ustaške osvetničke ruke odjeknuli su hitei... U istom času dr. Luetić je bacio bombu među ostale srbske častnike... Ustaša dr. Milan Luetić je svojim dielom pomogao raspadanju srbske vojske, a time pridonio veliki udio u stvaranju naše države.«

utučeni i demoralizirani vraćali kućama znajući, da našem narodu dolaze teški dani.

U vrijeme tih zlokobnih događaja na Vagnju, jedinice 84. i 117. pješadijskog puka, na svom putu prema Bosni, već su izbile u Livanjsko polje. Doznajući za vaganjski sukob, pukovi su se počeli naglo osipati. 11. aprila divizija se potpuno raspala, a njen štab iz Sinja bježi prema Imotskom, gdje ga je na putu zarobila seoska mačekovsko-ustaška zaštita.

Rukovođeni direktivom Centralnog komiteta KPJ da se brani zemlja, dalmatinski komunisti ni u danima opće demoralizacije i izdajstva ne sustaju u nastojanju, da se pruži otpor neprijatelju, koji je nadirao. Tako je Okružni komitet KP Šibenik 12. aprila uputio pedesetak omladinaca rodoljuba, predvođenih članom komiteta Ivom Družićem, na ratne brodove i podmornice usidrene u luci. Komandantu plovniha jedinica Družić je predložio, da brodske posade popuni dobrovoljcima, a zatim isplovi prema Boki, jer se tih dana pronose glasovi, da se svi ratni brodovi prikupljaju u Boki, odakle će zajednički krenuti na neprijatelja. Komandant međutim nije prihvatio Družićev prijedlog. U isto vrijeme jedna partijska delegacija otišla je komandantu grada pukovniku Pavloviću i predložila mu, da narodu podijeli oružje i da se organizira obrana grada. Pukovnik Pavlović jedva je pristao da primi delegaciju, a onda je uzviknuo: »Što sam odlučio, to ću i učiniti. Čekat ću Talijane i njima sve predati.« 13. aprila pukovnik Pavlović izdaje naređenje obalnoj artiljeriji, da puca na svaki brod, koji pokuša napustiti šibensku luku.¹

Vojni obveznici iz južne Dalmacije, koji su prilikom mobilizacije bili upućeni u Mostar, već na prvom koraku osjetili su djelo izdaje i sabotaze. Došavši u kasarne, ostali su nekoliko dana bez odjeće i obuće, bez oružja i druge vojne opreme. Oficiri su im govorili: »Dobit ćete sutra.« Tako je došla i kapitulacija, a ogromna vojska, koja je svoje domove napustila riješena da brani zemlju, razilazila se iz Mostara u svim pravcima, onako kako je i kud je znala. Kraljevina Jugoslavija se kroz te dane raspala. I jedinice, koje su još uvijek bile raspoložene da se bore, videći opće rasulo, razišle su se, a vojnici vraćajući se kućama, nose sobom svoje oružje.

¹ Prema sjećanju Ive Družića.

OSNIVANJE NDH I POKUŠAJ USPOSTAVLJANJA USTAŠKE VLASTI

U presudnim momentima, kada je izdana i napuštena, kapitulirala bivša jugoslavenska vojska, a kroz našu zemlju nastupale kolone fašističkih zavojevača, preko zagrebačke radio-stanice Maček upućuje hrvatskom narodu slijedeći proglas:

»Hrvatski narode! General Slavko Kvaternik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, proglasio je danas Slobodnu i nezavisnu državu na cjelokupnom području Hrvatske, te je preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod, da se novoj vlasti pokori, pozivam sve -pristaše HRVATSKE SELJAČKE STRANKE koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske odbornike i t. d. da iskreno surađuju sa novom vladom.«

Ovaj proglas primljen je u narodu Dalmacije kao logičan nastavak dotadašnje Mačekove politike paktiranja sa silama osovine, zbog čega nije iznenadio čak ni same pristaše HSS-a. Međutim, on je istog časa pokrenuo skoro sve njegove zastupnike i na dalmatinskom području, zatim općinske načelnike i druge funkcionere HSS-a, koji uprežu sve snage i umijeće, da se ustaška vladavina što prije uvede i konsolidira. Zahvaljujući samo njima, ta omrzruta vlast bila je, kako-tako, improvizirana i u Dalmaciji, gdje ustaše u najvećem njenom dijelu nisu imali nikakvog oslonca u narodu.

U zoru 11. aprila zastupnik HSS-a Josip Berković nazivao je iz Splita sve općine, koje su imale telefonsku vezu. On je HSS-ovim načelnicima izdavao direktive, da svim silama nastoje zavesti red, da posebnim oglasima obznane sela o uspostavljanju Nezavisne Države Hrvatske, da za održavanje reda mobiliziraju svu seosku Mačekovu zaštitu i da što veći broj njenih članova upute u Split, da bi se i u njemu uspostavio red. Nakon toga u Split su stigle grupe seoske Mačekove zaštite iz okolnih općina, jer se u gradu nije mogao naći dovoljan broj ljudi koji su bili spremni uspostavljati red u ime ustaške vlasti.

U seljačko-Mačekovsku zaštitu bili su se još od ranije infiltrirali proustaški elementi. Ustvari, Seljačka zaštita, naročito u svojoj predratnoj fazi, postala je pravo stjecište ustaški nastrojenih elemenata i najpogodnija organizacija, preko koje su ustaše mogli legalno djelovati. To potvrđuje i činjenica, što se Seljačka zaštita već prije napada na našu zemlju bila uglavnom svagdje raspala, izuzev u krajevima, u kojima su ustaše imali svoje najjače pozicije.

Seljačka zaštita pojavila se u to vrijeme u Dalmaciji, svagdje u istoj formi i s istim zadacima. Ona je razoružavala vojnike, koji su se poslije raspada jugoslavenske vojske vraćali svojim kućama noseći sobom oružje, duboko vjerujući, da će im to oružje još trebati. Pripadnici zaštite bili su zaposjeli sve saobraćajne veze i raskrsnice, kako bi i posljednjeg vojnika mogli razoružati. Zaštita je u Dalmaciji svoju najveću ulogu odigrala na cesti Sinj—Split. Tom cestom vraćale su se kolone vojnika, koji su pripadali 13. pješadijskom puku Dinarske divizije u Sinju. Velikoj većini tih vojnika odneseno je ne samo oružje, već i ostala vojna oprema. Tako je zaštita sela Dicma razoružala čitavu mitraljesku četu 13. pješadijskog puka, koja je u kompletnom sastavu išla cestom prema Splitu. Pritom je surovo obračunavala s onim vojnicima, koji su se pokušali oduprijeti i ne dati oružje.

Pripadnici Mačekove zaštite, koje su iz unutrašnjosti Dalmacije doveli u Split HSS-ovi zastupnici, hapsili su oficire bivše jugoslavenske vojske po narodnosti Srbe i odvodili ih u privremeni zatvor u Realnoj gimnaziji.¹

Mačekova zaštita bila je na otocima slabija, ali je i tamo odigrala izvjesnu ulogu. Na Braču su pripadnici zaštite dočekivali brodove, što su tih dana pristizali s kopna, i razoružavali vojnike, koji su na povratku kućama nosili i oružje. Na Visu je grupica zaštitara još nekoliko dana prije kapitulacije Jugoslavije organizirano širila glasine, kako se jugoslavenska vojska već raspala. Oni su ubili jednog rezervnog oficira, koji je vršio dužnost cenzora na pošti, i pokupili sve oružje jedinica bivše jugoslavenske vojske na Visu postupajući oštro prema onima, koji su ga pokušali prikriti. Kada je za ustaškog povjerenika na području bivše ispostave Banske vlasti u Splitu postavljen ustaša Ante Luetić, HSS-ovi glavešine pružaju mu punu pomoć. Njegovi proglasi — u kojima narodu u ime NDH-a prijeti smrću — umnožavaju se u općinskim poglavar-

¹ Partijska organizacija u Splitu preko veze, koju je imala s jednim zatvorskim stražarom, proturala je tim oficirima civilna odijela i tako ih spasavala. U isto vrijeme članovi KP odlazili su na glavnije putove i raskrsnice i vojnike, koji su se vraćali kućama, upućivali da se kreću sporednim putovima, da ne padnu u ruke zaštite. Jednu takvu grupu od oko 40 crnogorskih vojnika članovi KP proveli su preko Splitskog polja i preporučili im, da put nastave pravcem podnožja Mosora. Međutim njih je kraj sela Gata primijetila ustaško-mačekovska zaštita iz Omiša i pošla da ih razoruža. Kada Crnogorci nisu htjeli predati oružje, zaštita je iznenadno na njih zapucala i izvjestan broj ih ubila i ranila.

stvima i afiširaju po gradovima i selima, ovjereni potpisima HSS-ovih općinskih načelnika. Evo jednog od tih proglasa:¹

OPĆINSKO POGLARVARSTVO POLJICA—PRIKO

Broj: 1735/41.

Priko, dne 14. travnja 1941.

OGLAS

Ustaški povjerenik pod pov. br. 3536 od danas izdao je slijedeći proglas:

»Danas sam izdao proglašenje opsadnog stanja i prijekog suda. Dr. Ante Pavelić ustaški poglavnik proglasio je stvaranje nezavisne države Hrvatske na cjelokupnom etničkom i povjesnom području hrvatskog naroda.

Djelo ostvarenja Hrvatske države je najveći događaj u povijesti hrvatskog naroda odkad je izgubio svoju državu i s toga svi postupci u riječima i djelima protiv ovome stvaranju zaslužuju najjaču osudu i prezir. — Različiti nosioci i podržavatelji bivših tiranskih protuhrvatskih režima nastoje u odlučnim časovima zagorčiti narodno veselje i unijeti zabunu u narodne redove, te tim i omesti što brži prelaz u normalno stanje. —

Ustaška vlast ne može dopustiti, da neprijatelji hrvatske državne misli i ustaškog poglavnika dra Ante Pavelića djeluju ma i jedan čas i stoga proglašujemo na području ispostave Ustaškog povjerenika u Splitu opsadno stanje i prijeki sud. —

Svako lice, koje zlonamjerno i neprijateljski stvara zabunu svojim činima i širenju neistinitih vijesti biće uhapšeno i odgovarat će prijekom sudu, a odluka može biti samo kazna smrti ili oslobođenje.

Ovaj proglas neka gradska poglavarstva putem tiskanih oglasa, a općinska poglavarstva običajnim načinom smjesta obznane područno pućanstvo.

Za Dom izvršiti odmah gornju naredbu.«

Prednje se donosi na znanje i ravnanje.

Bilježnik:
Baučić P. s. r.

Pećat općine Poljica
kotar Split

Naćelnik općine:
A. Matijević s. r.

To je bila neocjenjiva usluga Paveliću i njegovim ustašama. U prvom redu zbog toga, što su ustaške snage u to vrijeme bile slabe, da bi uzele vlast, i drugo, HSS-ovi funkcioneri založili su svoj — makar u to vrijeme neznatan autoritet — stavivši na raspolaganje svoje snage pokretu, koji među najvećim dijelom dalmatinskog stanovništva nije imao nikakvih političkih pozicija.

¹ Original u arhivi Muzeja narodne revolucije - Split.

Po preuzimanju vlasti ustaše su prišle odmah stvaranju svojih organizacija, nastojeći da preko njih vežu narod uz NDH-a. U nekim predjelima kotara Imotski, Sinj, Drniš i Metković, gdje je ustaštvo još od ranije bilo uhvatilo korijena, ustaše uspijevaju stvoriti svoje organizacije, u prvom redu ustašku seosku miliciju. Među tom milicijom bio je veći broj naivnih seljaka, koje su ustaše, gurnuvši im u ruke oružje za »obranu sela od srpskih četnika«, postepeno uvlačili u svoje zločine i na taj ih način vezivali uz sebe.

Međutim, sva ustaška nastojanja, da i na otocima i primorskim mjestima Dalmacije stvore svoje organizacije i konsolidiraju nametnutu vlast, ostala su bez uspjeha. Ako se izuzmu neki popovi i pojedine bivše pristaše HSS-a, koji su se već od ranije isticali svojim neprijateljskim stavom prema svemu što je napredno, na otocima i u Primorju nitko drugi nije podržavao ustašku vlast.

TALIJANSKA OKUPACIJA

Nakon rasula jugoslavenske vojske na zadarskom frontu, jedna talijanska kolona krenula je preko Benkovca niz jadransku obalu i nakon prolaska kroz veća mjesta, u kojima odmah uspostavlja posade, stupila je 14. aprila oko 6 sati ujutro na prazne ulice Šibenika. Do njenog ulaska u grad jedini otpor neprijateljskoj avijaciji pružao je ratni brod »Zmaj«, koji je bio usidren u luci. Međutim poslije nekoliko dana uzastopnog bombardiranja iz zraka i njegov otpor bio je skršen. Talijani su istovremeno okupirali i sve otoke nasuprot zauzetog dijela kopna, a sutradan rano ujutro krenuli su prema Trogiru. Za cijelo vrijeme nadiranja prema Trogiru talijanska avijacija je u intervalima bombardirala Divulje i okolne položaje.

U Trogir Talijani su ušli 15. aprila ujutro. S njihovim dolaskom raspada se ustaško-mačekovska zaštita, koja dotada vrši ulogu vlasti. Talijani odmah zaposjedaju sve javne zgrade i ustanove. U zgradi bivše općine smještaju vojnu komandu, a duhansku stanicu i školu pretvaraju u vojne kasarne.

Istog dana, prošavši kroz Kaštela i Solin, talijanska motorizirana kolona ušla je u Split.

Uoči njena dolaska ustaški povjerenik Ante Luetić izdao je proglas,¹ u kome se kaže:

»Građani grada Splita,

Očekujemo dolazak savezničke prijateljske vojske. Tom prigodom treba da građani pokažu uzoran mir, disciplinu i dostojanstvo i da dočekaju savezničku vojsku kao prijatelje. Tko bude ma i najmanjim incidentom narušio mir i red sudit će mu organi vlasti na licu mjesta.

Upozoravaju se građani, da ne nasjedaju nikakvim zlonamjernim tumačenjima i da u svakom slučaju imaju puno povjerenja u našeg Poglavnika dr. Antu Pavelića i njegovo Ustaško povjereništvo.

Ustaše, zaštita i svi ostali organi reda ostaju na svojim mjestima i na svojoj redovnoj dužnosti.

Ustaški povjerenik:

Ante Luetić s. r.«

Ustaške vlasti podigle su i slavluk s dobrodošlicom na Solinskoj cesti, kraj kojega ih je sačekala grupa frankovaca-ustaša na čelu sa J. Berkovićem i predstavnicima klera. A. Luetić i komesar policije Simunić otišli su u susret Talijanima do Kaštel-Sućurca.

Partija je bila pozvala narod, da bojkotira doček talijanske okupatorske vojske. Narod se tom pozivu odazvao. Nikada dotad splitske ulice nisu izgledale tako puste kao tog aprilskog popodneva. Split je ulazak okupatora dočekao nijemo, sa zatvorenim prozorskim krilima.

Na čelu motorizirane kolone, koja je oko 5 sati poslije podne ulazila u grad, u automobilu s kukastim križem vozio se ustaški ministar za Dalmaciju Edo Bulat u pratnji dvaju njemačkih oficira- Njegov dolazak u društvu njemačkih oficira išao je za tim, da umiri ustaške duhove, jer se po gradu otvoreno govorilo, da po dolasku Talijana ustaše moraju napustiti Split.

Tih dana talijanska vojska je prosljedila niz obalu uspostavljajući svoje garnizone u Omišu, Makarskoj i Metkoviću. Zaposjevši obalni pojas, Talijani upućuju svoje trupe i u kopneni dio

¹ Original u arhivi Muzeja narodne revolucije - Split.

Dalmacije i tamo u većim mjestima uspostavljaju garnizone i karabinerske posade.

23. aprila Talijani su krenuli na posljednju etapu okupacije Dalmacije. Tog dana isplovile su jedinice talijanske ratne flote u pravcu ctoka Brača. Hvara, Visa, Korčule i Šolte i na njih iskrkali svoje trupe. Iza priklonjenih prozorskih krila ljudi su s bolom u duši i pritajenom mržnjom promatrali talijansko iskrcavanje na obale naših otočkih gradića. Ulice su bile puste kao nikada, tek se tu i tamo mogao vidjeti pokoji užurbani prolaznik.¹

Ustaški -ministar Edo Bulat i nakon dolaska Talijana nastavio je zavoditi ustašku vlast. Tako je 16. aprila za ustaškog načelnika gradske općine u Splitu imenovao dr. Bruna Nardellija, a narednih dana ustaše izdaju i afiširaju niz naredbi i uredbi, u kojima se narod obznanjuje, u kojima se naređuje i t. d. Međutim Talijani, koji su u Dalmaciju bili došli u namjeri da iz nje više ne odu, ironično su promatrali sve te ustaške mjere. Oni u to vrijeme iz Rima očekuju u. putstva: kako iz Splita i Dalmacije ukloniti ustaše, koji su iskoristili činjenicu, što su se u Splitu prvi našli i bili na brzinu improvizirali svoju vlast. Takvo uputstvo uskoro je došlo. Talijanskoj vojnoj komandi u Dalmaciji naređeno je, da »snagom sile treba sprije-

¹ Učiteljica osnovne škole u Veloj Luci Antica Fjamin tog dana je u školskoj bilježnici ovako zapisala: »23. IV. djeca su se igrala bezbrižno pred školskom zgradom. Jedan povik prenuo je djecu. Iza niskog brijega ukazao se visoki stup crnog gustog dima. Za par časaka uplovio je u luku veliki ratni brod sa talijanskom trikolorom. Na boku su se razabirala slova S. M. (San Marco). Veliki topovi bili su upereni prema mjestu i djeca su prestrašeno uletjela u školsku zgradu. Nekoliko motornih čamaca naoružanih mitraljezima pristalo je uz obalu. Iskočio je oficir a za njim naoružana četa. Neka znatizeljnija i smjelija djeca približila su se brodovima, a vojnici su im počeli nešto govoriti, turajući im u ruke karabinke. Foto-reporteri su snimali. Sutra će u talijanskim kinematografima prikazivati prijateljski doček. Četa vojnika otišla je pred školu. U zgradu je ušlo nekoliko vojnika i oficira. Uz prasak pušaka skinuta je hrvatska i izvješena velika talijanska zastava. Hrvatsku zastavu oficir je podmotao pod ruku i odnio«.

U mjestu Korčuli Talijanima su priredili svečani doček njihovi državljani. To su bili optanti iz vremena neposredno poslije Prvog svjetskog rata. U Koriuli je bilo oko tridesetak takvih obitelji. Za vrijeme stare Jugoslavije om-su imali svoju talijansku školu i profašističko društvo »Circolo«. Italija im je pored znatnih materijalnih sredstava liferovala i školske nastavnike, *inače* oduševljene pripadnike Fašističke stranke. Zato je bilo posve razumljivo, kako su u Korčuli preko noći nikle fašističke organizacije kao što su bili »Dopolavoro«, »GIL« i »Balila« i dr. Međutim narod mjesta Korčule ostao je ne samo po strani tog talijanskog dočeka, već i stvaranja fašističkih organizacija i svih kasnijih talijanskih mjera, kojima se korčulanski narod nastojalo pridobiti za suradnju.

čiti svako obrazovanje hrvatske vlasti u Dalmaciji, jer zapadni pojas Jadranskog mora isključivo pripada Kr. Italiji».¹

21. aprila u 6 sati poslije podne u zgradu bivše banske ispostave, tada ustaškog povjereništva, ušao je komandant talijanskih trupa general Francesco Zingales i od ustaškog ministra Bulata zatražio, da svu civilnu vlast preda u ruke Talijanima. Preneražen postupkom, Bulat je pokušao stupiti u vezu s Pavelićem radi razjašnjenja, ali mu to Talijani nisu dozvolili. Zgradu je blokirao odred talijanske vojske, a general Zingales predao je vlast Artosu Bartolucci imenovavši ga civilnim komesarom za okupirane krajeve Dalmacije. Istog časa sa zgrade je skinuta hrvatska zastava i na njeno mjesto izvešana talijanska. Odmah zatim Talijani imenuju i civilne komesare za pojedine kotare u Dalmaciji.²

RIMSKI UGOVOR

Ustaše, kcji su po svom dolasku bili proklamirali »uskrsnuće NDH-a na cijelokupnom etničkom i povjestnom području hrvatskog naroda«, ispali su u očima naroda smiješni. Već tada su im se poljuljale i one male pozicije, koje su u pojedinim krajevima imali. Čak je i u samim ustaškim redovima došlo do izvjesne demoralizacije.

Da bi se izvukli iz neugodne situacije, u koju su ih Talijani stavili, ustaše sredinom maja upućuju jednu delegaciju na čelu s Pavelićem, u Rim, da se tamo definitivno dogovori o određivanju budućih granica između Italije i NDH-a.

Odlazak Pavelića u Rim radi nagodbe oko granica sa Italijom bilo je bacanje prašine u oči hrvatskoj javnosti. Hrvatsko Primorje i Dalmaciju Pavelić je prodao Mussoliniju, još dok je kao emigrant živio u Italiji. Te hrvatske zemlje bile su mjenica, kojima je Pavelić plaćao naoružanje i uzdržavanje svoje emigracije u Italiji. On je tada u Rimu trebao da kao predsjednik jedne marionetske vlade stavi potpis na stari ugovor, kojim se ti dijelovi Hrvatske prepuštaju Italiji.

¹ Mario Roatta, Rat na Balkanu, Rim 1948., str. 147.

² Imenovani komesari bili su: za kotar Biograd prof. Inchiostri, za Benkovac dr. Sarich, za Knin dr. Höbert, za Šibenik dr. A. Toggia, za Split prof. Tacconi, za Metković Brainovich, za Makarsku Bossi, za Korčulu Tassovaz, za Dubrovnik Jelich, za Sinj Simich i za Imotski Vucemillo.

18- maja 1941. godine u Rimu je objavljen ugovor u pogledu međusobnih granica Italije i NDH-a. Njegov tekst glasi:

U g o v o r

O ODREĐIVANJU GRANICA IZMEĐU KRALJEVINE HRVATSKE I KRALJEVINE ITALIJE

HRVATSKA VLADA I TALIJANSKA VLADA

Želeći odrediti granice između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, u zajedničkoj želji da ustanove teritorijalno uređenje, koje bi bilo siguran temelj za tijesnu suradnju između obiju država, spoznale su se u slijedećem:

Član 1.

Priznaju se kao sastavni dijelovi Kraljevine Italije:

— kotari Kastav, Sušak, Čabar, a od kotara Delnice jedan dio linijom koja polazi od kote 710 (Biljevina), ide grebenom Starčev Vrh, Veliki Tomac, Oštrac, Rogozno i Brloško, stiže do administrativne granice kotara Sušak na vrhu Jelenčić (kota 1106) i silazi zatim visovima brda Gorica, Meč te kotama 623, 424 i 252 na more kod Bakarca, ostavljajući na hrvatskom području općine Hreljin, Dol—Bakarac i Kraljevica (Kraljevica—Smrika) s istom lukom i raskrsnicom putova koji tamo vode;

— otočić Sveti Marko, otoci Krk, Rab i oni manji do u visini Jablanca;

— svi otoci zadarskog otočja;

— područje obuhvaćeno linijom, koja polazi od rta Privlaka, dostiže Planinski kanal, slijedi njegovu unutarnju trasu do Novigradskog mora, nastavlja se uzduž gornje obale rečenog mora, zahvaća Bukovicu i, stigavši do toka Krke ispod mjesta Pađene, silazi duž rijeke te se od nje odvaja tako da obuhvaća cijelo područje Šibenika i Trogira te grad Split uključivši predgrađa, a isključivši otoke Brač i Hvar;

— otoci Čiovo, Drvenik, Šolta, Vis, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka i ostali manji koji leže oko njih;

— otoci Korčula i Mljet;

— kotar koji obuhvaća cijelu Boku Kotorsku linijom koja ostavlja obalu na jednoj točki između mjesta Cavtat i Vitaljine i ulazi prema sjeveroistoku, uključivši mjesto Gruđu i masiv planine Orjen, dok ne dostigne granicu s Crnom Gorom.

Radi jasnoće priložena je ovom Ugovoru karta (1) u mjerilu 1:750.000, čiji je ona sastavni dio i u koju je unesen tok linije koja razgraničuje gore navedena područja.

Zaključit će se zasebna konvencija za administrativnu upravu grada Splita s predgrađima i Kaštelima, kao i za otok Korčulu.

Član 2.

Komisija, sastavljena po pola od predstavnika talijanske vlade i predstavnika hrvatske vlade, pristupit će čim prije na terenu određivanju granica između Kraljevine Italije, uključivši pokrajinu Ljubljanu, i Kraljevine Hrvatske.

Konačno određivanje granica izvršit će se u duhu pravičnosti, vodeći računa o geografskim položajima, o potrebama ekonomske prirode i komunikacijama.

Član 3.

Ovaj ugovor stupa na snagu njegovim potpisom.

Na osnovu čega opunomoćenici su potpisali ovaj ugovor.

Sastavljeno u Rimu u dva primjerka, 18. maja 1941-XIX.

Mussolini

Ante Pavelić

Tako su po rimskom ugovoru Talijani dobili skoro čitav primorski dio Dalmacije. Ustašama je ostala tzv. Dalmatinska Zagora izuzevši sektor Bukovica u sjevernoj Dalmaciji i primorski kotari Makarska, Metković, Dubrovnik te otoci Hvar i Brač.¹

¹ Poslije rimskog ugovora, ustaše na pripaloj im teritoriji Dalmacije stvaraju t. zv. velike župe. Za područje kotara Knina i Drniša stvorena je Velika župa Bribir-Sidraga sa sjedištem u Kninu. Velika župa Cetina sa sjedištem u Omišu obuhvatila je područje Omiša, Klisa, Muća i Lečevice, Sinja, Makarsko Primorje sa biokovskom zagorom, te otoke Brač i Hvar. Područje kotara Metković potpalo je pod Veliku župu Hum, čije je sjedište bilo u Trebinju. Na čelu župa ustaše postavljaju velike župane, u kotarima logornike, a u općinama tabornike.

U Rimski ugovor bila je unesena specijalna klauzula, po kojoj Talijani mogu postavljati svoje vojne garnizone i na onom teritoriju koji je potpao pod NDH-a, ukoliko to zahtijevaju strateški i drugi razlozi. Naravno da su Talijani kad god im je to konveniralo mogli naći takve razloge.

Talijani su dio Dalmacije koji im je pripao po rimskom Ugovoru nazvali Guvernatorat, podijelivši ga na dvije prefekture splitsku i zadarsku. Za guvernera Dalmacije imenovali su krajem maja Giuseppe Bastianinia, za prefekta u Zadru Vecia Oraccia, a u Splitu Paola Zerbinia. Sva trojica bili su istaknuti funkcioneri talijanske fašističke stranke. I na položaje načelnika općina, Talijani postavljaju istaknute dalmatinske talijanaše — optante, od kojih je većina pred početak rata, ili ranije, bila pobjegla u Italiju.¹

TALIJANI PROVODE POLITIKU TAKTIZIRANJA

U okupiranoj Dalmaciji Talijani su nastupili s unaprijed pripremljenom taktikom. U početku nisu poduzimali znatnije vojne ni policijske mjere, ne zanimaju se otvoreno ni za bivše političke prilike i ljude, a u nekim mjestima, preko svojih privrženika, stavljali su na znanje, da ih ni komunisti ne će interesirati, ako njihovo držanje bude lojalno. Počeli su odmah izvoditi javne radove, uspostavili su normalni saobraćaj i izdavali propusnice za kretanje bez naročite kontrole. Da bi u narodu ostavili što bolji dojam, doveli su i vojnike starijih godišta, koji su setajući gradom nosili na rukama djecu govoreći, da i oni imaju »bambine«.

U Splitu su pustili iz zatvora sve one, koje su ustaše za vrijeme svoje kratke vladavine bili pozatvarali, to isto učinili su i na Visu. Znajući, da je snabdijevanje stanovnika vodom jedno od najboljih pitanja tog otoka, Talijani odmah otpočinju graditi dvije velike cisterne i u isto vrijeme popravljaju viške ulice. Na Hvaru poništavaju sve one odredbe ustaške vlasti, za koje znaju da su oziojstivale narod. Na Braču su ustaškoj ekspediciji, koja je iz Imotskog bila došla u potragu za ilegalcima, dali nalog, da napusti otok.

¹ Sama imena dovedenih načelnika općina najbolje potvrđuju njihovo talijansko porijeklo i pripadnost. Tako su za načelnika općina bili postavljeni: u Splitu Antonio Tacconi, u Trogiru Nino Fanfogna, u Visu Pietro Doimi, u Komizi Luciano Bianchi i t. d.

Ali uskoro se pokazala sva plitkost te njihove taktike. U nastojanju, da što prije talijaniziraju okupirane krajeve Dalmacije, talijanski fašisti kratko vrijeme po svom dolasku prilaze ukidanju svih elemenata hrvatske etničke tradicije, jezika i kulture.

Već nakon par mjeseci zabranjuju rad svim postojećim organizacijama i društvima i u isto vrijeme stvaraju svoje. Nekim sportskim društvima Talijani nude daljnji rad pod uslovom, da prihvate pravila talijanskih sportskih društava. U svim većim mjestima i gradovima uz obalu i na otocima stvaraju fašističke organizacije »GIL«, »Balila«, »Guf«, »Dopolavoro« i dr. i otvaraju njihove domove i čitaonice.

Krajem aprila u Splitu počinje izlaziti talijanski list »San Marco«, koji uz propagandne članke o snazi i veličini fašističke Italije donosi i razne obavijesti s područja talijanizacije. Tako u broju od 8. maja donosi naredbu civilnog komesara svim uredima i službenicima, u kojoj pored ostalog stoji:

»1. svi službenici dužni su u službi upotrebljavati rimski pozdrav.

2. talijanska zastava ima se proširiti na cijelo pučanstvo radi izvješavanja i

3- smjesta ukloniti sve slike bivših kraljeva i bivših jugoslaven-
skih ličnosti i rasprostraniti slike kralja cara i Dučea...«

Pojačana aktivnost u politici odnarođivanja stanovništva započinje drugom polovinom 1941. god. U Splitu Talijani uklanjaju kip Grgura Ninskog, simbol borbe hrvatskog naroda protiv romanskih aspiracija na ove krajeve. Iz Etnografskog muzeja odnijeli su narodne nošnje i sve predmete u vezi s narodnim običajima i tradicijom. U Trogiru skidaju hrvatske ambleme i slova s nadgrobne ploče bana Mladena Subića, ploču s pročelja općinske zgrade, postavljenu u spomen 1000-godišnjice »lijepa naše«, i ploču s rodne kuće bana Petra Berislavića. U Korčuli su s pročelja stare gradske kule skinuli spomen-ploču kralju Tomislavu i niz drugih spomenika hrvatske prošlosti u gradu. Skidanje natpisa i spomen-ploča hrvatske povijesti Talijani su proveli i u drugim mjestima Dalmacije. Oni ukidaju

i dotadašnje hrvatske nazive ulica i daju im talijanska imena, zahtijevaju skidanje hrvatskih natpisa s privatnih radnji i dućana, u urede i nadleštva uvode talijanski jezik, te počinju mijenjati građanstvu lična imena.

DJELATNOST PARTIJSKE ORGANIZACIJE U DALMACIJI POSLIJE KAPITULACIJE JUGOSLAVIJE

RASKRINKAVANJE OKUPATORA

Protiv talijanske politike odnarođivanja ustala je Komunistička partija i Skojevska organizacija u Dalmaciji. Pokrajinski komitet KP bio je još 22. aprila — bez obzira na pomirljivu taktiku, kojom su Talijani nastupili — uputio narodu Dalmacije proglas, u kojemu se poziva, da čvrsto zbjije svoje redove i kao jedan okupatoru pruži otpor. U proglasu se između ostalog kaže:

»Narode Dalmacije! Vjekovni neprijatelj našeg naroda provalio je u našu zemlju i zaveo u sunčanoj Dalmaciji najcrnju reakciju. Fašistički proždrljivci, koji drže u svirepom kapitalističkom ropstvu njemačku i talijansku radničku klasu, koji su porobili mnoge narode i prolili more krvi, provalili su i u našu izdanu zemlju, spremni da vas, vjekovne ljubitelje slobode, pretvore u najgore roblje, koje će služiti njihovu gospodstvu. Mi se ne plašimo terora i progona, naša je dužnost da u ovim sudbonosnim danima sačuvamo svoju hladnokrvnost, da još odlučnije učvrstimo svoje redove, da se zbijemo u jedinstvenu narodnu frontu i svi kao jedan dignemo svoj glas protesta. Sada nije čas sitnijim razmiricama, odbacimo stranačke strasti i stanimo kao jedan na branik svoje domovine, u borbu za bolju i sretniju budućnost.

Živjelo bratstvo i sloga naroda Jugoslavije u borbi za svoju slobodu i nezavisnost!

Živjelo jedinstvo naroda Dalmacije!

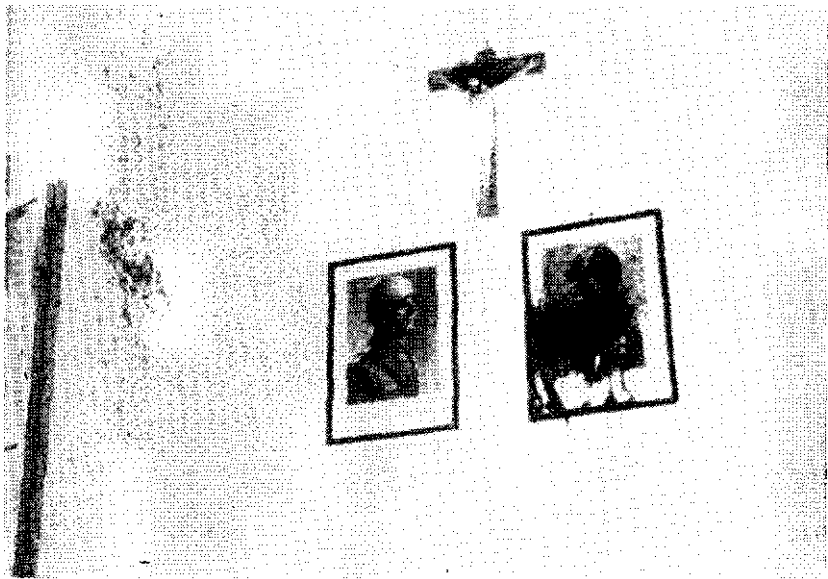
Živjela Komunistička partija Hrvatske, vjeran borac za slobodu i socijalna prava!

Pokrajinski komitet KP Hrvatske za Dalmaciju«

Članovi Partije i SKOJA tih dana neprestano su u dodiru s prijateljima i znancima, održavaju sastanke s pojedinim grupama građana pozivajući ih, da se složne suprotstave talijanizaciji i da bojkotiraju sve njihove manifestacije, priredbe i mjere. U isto vrijeme članovi SKOJA ispisuju po zidovima parole i dijele letke, u kojima se poziva građanstvo, u prvom redu omladina, da u tim teškim časovima na djelu dokaže svoju ljubav za zemlju i narod.

Dalmatinski narod, i sam patriotski nastrojen, ispunjen još od ranije bezgraničnom mržnjom na talijanske aspiracije prema ovim našim krajevima, u ogromnoj većini se odazvao pozivu Komunističke partije. Talijanske čitaonice i prostorije fašističkih organizacija zjapile su prazne, i što je vrijeme više odmicalo, one su se pretvarale u ruglo za samog okupatora. U Šibeniku je talijanska čitaonica bila zatvorena kratko vrijeme poslije nego su je Talijani otvorili. Talijani pod svaku cijenu nastoje, da splitski nogometni klub »Hajduk« prihvati pravila talijanskih klubova i pod imenom »Spalato« igra utakmice, ali uprava i igrači donose odluku o samoraspuštanju, što izaziva naročiti bijes fašista. Radnički sportski klub »Split« prestao je djelovati već prvih dana po kapitulaciji Jugoslavije, a većina članova njegove uprave i igrača, uskoro je prešla u ilegalnost.

I na Korčuli Talijani pozivaju nogometni klub »Zmaj« iz Blata i plivački klub »Korčula«, da prihvate pravila talijanskih sportskih društava i nastave rad, ali i ti klubovi pod utjecajem rodoljubivih snaga donese odluku o samoraspuštanju.

Musolinijeva slika omrčena od đaka na zidu razreda jedne splitske škole

Već prvih dana talijanske okupacije, jedan broj naprednijih omladinaca u dalmatinskim gradovima bojkotira talijanske kino-predstave i druge priredbe, a tokom vremena skoro sva omladina prestala je da ih pohada. U primorskim i otočkim selima na tradicionalnim nedjeljnim šetnjama, tih dana grupe omladinaca, uz pjevanje narodnih ljubavnih, sve češće pjevaju i rodoljubive pjesme, koje pozivaju narod na otpor.

Mnogi omladinci đaci u školama najprije bojkotiraju učenje talijanskog jezika, a u drugoj polovini 1941. većina njih prestaje i da pohada školu. Đaci odbijaju da talijanske direktore pozdravljaju fašističkim pozdravom, oni kidaju talijanske knjige i na razrednim zidovima crnilom mrče slike Mussolinija i kralja V. Emanuela.

U Šibeniku je đak Aleksandar Bogdanović-Lešo u školi omrčio slike Mussolinija i V- Emanuela, a Talijani su ga objesili o telefonski stup. Đak šibenske gimnazije Dane Perović odbio je da odgovara talijanski, rekavši profesoru, da to nije njegov jezik. Perović je zbog toga bio izbačen iz škole. Krajem maja 1941. U Gornjem Selu na otoku Šolti¹ đaci su u školskoj učionici poderali Mussolinijevu sliku. U Šibeniku su krajem maja omladinci u izlogu dućana šibenskog talijanaša Inchiostrija uništili veliku Mussolinijevu sliku, razbivši pri tome izlog.

Tako odlučan i masovan otpor naroda, u prvom redu omladine, talijanskoj politici odnarođivanja izazivao je tokom vremena sve veći bijes fašista s Apeninskog poluotoka. Već u prvoj polovini 1941. godine talijanski fašisti počinju najprije maltretirati pojedince, a kasnije i cijelo stanovništvo, misleći, da će tako zaplašiti narod i pokolebati ga u otporu.

U Trogiru, prilikom raznih fašističkih manifestacija, u nekoliko navrata dolazi do incidenata između omladinaca antifašista i talijanskih fašističkih funkcionera. Jedne večeri grupica omladinaca

¹ Polovinom 1941. g. pod rukovodstvom Mjesnog komiteta KP Šolta formirani su u svim selima na otoku odbori Narodne pomoći. Njihov rad naročito se razvio krajem 1941. i početkom 1942. g., kada pored sakupljanja materijalnih sredstava za NOP, članovi ovih odbora, u selima, održavaju sastanke sa pojedinim grupama simpatizera i na njima čitaju proglose i letke, koji se dobijaju sa kopna. Naročitu ulogu u pravilnom upoznavanju Šoltana sa stanjem na frontovima i sa razvojem NOP-a u zemlji, izvršio je »Naš izvještaj«, koji u to vrijeme redovito iz Splita ilegalnom vezom dolazi na Šoltu.

Za šoltanske prilike, znatne količine sakupljene hrane i odjeće upućuju se početkom 1942. godine u Trogirsko-rogozničku partizansku četu. Kao i šoltanski dobrovoljci, tako se i materijal u trogirsko primorje upućuje vlastitom morskom

smijala se ceremoniji spuštanja talijanske zastave, zbog čega je komandant grada Caretta napao i izudarao štapom omladinca Sladu Milana, a komesar općine Fanfogna pucao na omladinca Antu Klaricia. Fanfogna po gradu šeta s korbačem u ruci tjerajući ljude, da ga pozdravljaju dizanjem ruke, i sve one, koji to nisu htjeli, tukao je. I u drugim gradovima talijanski fašisti šetaju ulicama s korbačem u ruci i tuku građane. Poznata je bila tučnjava u kavani »Delić« na splitskoj obali, u koju je upala grupa fašista i počela mlatiti ljude za stolovima. Rodoljubi u kavani dograbili su stolice i tako izudarali fašiste, da su ovi morali pobjeći. Sutradan Talijani su kavanu »Delić« zatvorili.

U Solinu Talijani hapse radnike obližnjih tvornica cementa i u zatvoru ih podvrgavaju mučenju. Radnika Martina Bobana u zatvoru polijevaju vrelim uljem sve dok nije izdahnuo, a Solinjanku Anđelku Drašković peglaju vrelom peglom. Talijani i u Kaštel Novom, Kaštel Štafiliću i Kaštel Lukšiću, hapse ljude, odvođe ih u zatvor u Divulje i Split i tamo podvrgavaju batinanju.

vezom, za koju je u to vrijeme zadužen Božo Cecie, član MK Partije. Sa motornim leutom koji iz luke Maslinica saobraća na ovoj vezi, još ranije u jesen 1941. god., na Šoltu su iz Splita bili prebačeni ilegalci Maks Santini i Ante Bezić, za kojima u to vrijeme traga fašistička policija.

U maju 1942. g. u svim šoltanskim selima stvaraju se NOO-i. U isto vrijeme (10. maja) formiran je i Općinski NOO Šolta, za čijeg predsjednika je izabran Mirko Jakovčević, a za tajnika Ivo Blagajić.

Narodno oslobodilački odbori na Šolti bili su razvili vrlo živu aktivnost i za kratko vrijeme postali jedina stvarna vlast na otoku. Pored političke aktivnosti, NOO-i vode brigu i o ishrani stanovnika, koja je u to vrijeme, obzirom da je okupator ograničio kretanje i dovoženje hrane na otok, naročito teška. Općinski NOO uputio je svim ribarima apel da ribu prodaju preko NOO — a uz cijenu 50 posto nižu od dotadašnje cijene. Većina ribara odazvala se ovom pozivu. Tako su u svakom selu bila određena 2—3 čovjeka, koji su u određenim uvalama sačekivali ribare da se vrate iz lova i u ime NOO-a preuzimali ribu, a zatim je racionalno dijelili stanovništvu. Posebna pažnja bila je obraćana obiteljima, čiji su branioći otišli u partizane i onim najsiromašnijim, koji su bili u najtežim prilikama ishrane. Pod rukovodstvom NOO-a bile su u svim selima formirane grupe t. zv. »poštenih ljudi« koji su vršili ulogu seoskih sudova. Tako su ovi »sudovi poštenih ljudi« vršili diobu među braćom i rješavali sve druge sporove, koji bi izbili između pojedinaca ili obitelji.

Obzirom da je Šolta, u odnosu na druge naseljene otoke, prostorno najmanja, na njoj nije bio stvoren stalni partizanski odred, već su se dobrovoljci prebacivali preko mora i ulazili u partizanske odrede na kopnu. Samo do kapitulacije Italije otišlo je sa Šolte preko stotinu dobrovoljaca, koji su se borili skoro u svim dalmatinskim odredima, a jedan broj ušao je i u proslavljene dalmatinske brigade, koje su sa glavninom NOV Jugoslavije krenule da se bore na terenu Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Tek u kapitulaciji Italije, na Šolti je formirana partizanska četa »Ante Vidan« (prema imenu poginulog sekretara Mjesnog komiteta Partije i glavnog organizatora NOP-a na otoku Šolti).

Talijanski okupatori, koji su po svom upadu u Dalmaciju samouvjerenom provodili politiku odnarođivanja, odjednom su se našli pred licem organiziranog otpora, duboko ukorjenjenog u širokim slojevima stanovništva. Započeli su s represalijama, da skrše moralnu snagu narodnog revolta i istrijebe živo jezgro pokreta, koje su oni jasno vidjeli u komunistima. Međutim, na mjesto jednog ubijenog ili interniranog ustajale su desetine novih boraca.

RASKRINKAVANJE USTAŠA

Većina stanovništva u Dalmaciji odmah je shvatila, naročito kroz ulogu, koju su ustaše odigrali u raspadu bivše jugoslavenske vojske, pravi karakter ustaškog pokreta. Mladići iz svih krajeva Dalmacije, koji su bili odjeveni u vojničke šinjele, vraćali su se svojim kućama i pričali događaje s Vagnja i ostalih položaja, gdje su ustaše petokolonaši prouzrokovati raspad bivše jugoslavenske vojske. Narod je s gnušanjem osudio izdajničke postupke ustaških elemenata. Mačekov proglas o potrebi suradnje s ustaškom vlasti bio je međutim u prvi mah unio izvjesnu zabunu kod jednog manjeg dijela stanovništva, u prvom redu kod dotadašnjih pristaša HSS-a.

Da bi komunistima i svim rodoljubima postala što jasnija uloga, koju je okupator namijenio ustašama u podjarmljivanju našeg naroda, Pokrajinski komitet je partijskim organizacijama stavio u zadatak, da mobiliziraju sve svoje snage na djelu raskrinkavanja okupatora i njegovih ustaških sluga. U vezi s tim upućen je narodu Dalmacije slijedeći proglas:

HRVATSKI RADNI NARODE I RODOLJUBIVI GRAĐANI!

Čizma njemačkog imperijalističkog zavojevača stupila je na zemlju hrvatskog naroda, uz pomoć frankovačkih plaćenika i izdajničkog gospodara vodstva HSS-a sa Mačekom na čelu.

U kritičnim trenucima historije hrvatskog naroda, kada su napredne narodne snage bile spremne da suzbiju naježdu njemačkog i talijanskog imperijalizma, da bi spasile hrvatskom narodu nezavisnost i slobodu, plaćenička Paveličeva banda dogovorno sa izdajničkim vodstvom HSS-a, pozvala je njemačke trupe, proglasila u Zagrebu »Nezavisnu slobodnu Hrvatsku«, i hoće da uspostavi na čitavoj hrvatskoj teritoriji svoju tiransku vlast.«

Dalje se u proglasu ističe, da se vodstvo HSS-a svim snagama založilo za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, nadajući se, da će tako sačuvati svoje klasne interese; da je ono svoju vlast upotrebilo za sabotažu i razbijanje obrambene snage naroda. Proglas ukazuje hrvatskom narodu, da mu ustaška vlast i fašističke trupe spremaju nevideni teror i strijeljanje hiljada nedužnih ljudi, da mu spremaju oduzimanje namirnica, dok će njegovi sinovi biti otpremljeni na prisilne i opasne radove u Njemačku, pa nastavlja:

»Lažu ti, hrvatski narode, kad kažu da će naša zemlja biti oslobođena od tratta, sada će ona tek postati 'pravo poprište rata i ratnih strahota, i to za račun i interese svog ugnjetača njemačkog fašizma. Tvoje će sinove nasilno tjerati na klaonicu da krvare i ginu za interese njemačkih osvajača. Hrvatskom narodu kao nikada dotad prijeti opasnost nacionalnog i socijalnog porobljavanja.«

Na kraju proglasa poziva se hrvatski narod i svi slobodoljubivi građani u Dalmaciji, da ne nasjedaju lažnoj ustaškoj propagandi, da ne daju oružja iz svojih ruku, već njime otpočne borbu za slobodu i nezavisnost cijelog hrvatskog naroda.

Komunisti Dalmacije tumačili su narodu, da je okupator došao - u našu zemlju, da je raskomada i podjarmi, da će naše ljude ubijati i njima puniti logore i zatvore, da su ustaše obične sluge okupatora, kojemu služe kao domaći psi, da je tvorevina NDH-a laž i obmana,^v jer je Pavelić Dalmaciju i Jadransko more već bio prodao Musšoliniju.

Komunisti raskrinkavaju ustašku propagandu, koja u raspirivanju mržnje između Hrvata i Srba okrivljuje, sve Srbe za politiku nacionalnog ugnjetavanja, provedenu pod bivšim velikosrpskim režimima, i ukazuje, da je srpski narod uvijek pružao pomoć hrvatskom narodu u njegovoj borbi za slobodu. Takvim radom Partija uspijeva da ustaški pokret već u početku raskrinka u očima najvećeg dijela dalmatinskog stanovništva.

Ustaše je naročito mrzio narod onih krajeva Dalmacije, koji su po rimskom ugovoru bili potpali pod Italiju. To su bili primorski krajevi s gradovima Splitom, Šibenikom i Trogirom, gdje je radnički pokret najjače bio razvijen i gdje ustaška ideologija nije nikada mogla naći svoja uporišta.

Ali i u pojedinim dijelovima Dalmacije, koji su potpali pod NDH, ustaše nisu imali skoro nikakvih pozicija. Tako na primjer ustaše na otocima Braču i Hvaru, koji su po rimskom ugovoru ušli

u sastav NDH, nisu imali domaćeg čovjeka ni za najodgovornije lice — ustaškog logornika, te su bili primorani da na ove položaje dovedu strane ljude. Na Hvar je za logornika bio poslan fratar Dionizije Juričev rodom iz Vodica, a na Brač neki Eterović, kojemu su navodno preci bili s tog otoka.

Uvezeni logornici, tabornici i drugi funkcioneri ustaške tvorevine čine niz pokušaja, da u otočkim selima stvore svoje ustaške organizacije. U nekim selima ustaše su bili sazvali zborove naroda u namjeri, da na njima stvore svoje organizacije. Kako na njih nije nitko dolazio, oni — uz pomoć pojedinih popova — blagdanom poslije bogoslužjenja zaustavljaju pred crkvom narod, da bi mu govorili o uskrsnuću hrvatske države. Ali narod ih ni pred crkvom nije htio slušati, već je odlazio svojim kućama. I sva kasnija nastojanja ustaških funkcionera, da u otočkim mjestima stvore svoje organizacije, ostala su bez uspjeha.

U svom izvještaju od 13. do 30. juna 1941. stožerniku Velike župe Cetina ustaški logornik za kotar Brač Eterović pored ostalog piše :

»Po imenovanju od Glavnog ustaškog stana u kojem sam određen Logornikom kotara Brač sa Pobočnicima ustašom Markom Borićem i Antunom Roko odmah smo se uputili na Brač i stigli 13. lipnja ... Svoj nastup objavili smo velikim oglasima koji su bili dostavljeni svim općinama i selima. Blagdane i nedjelje odmah smo rezervirali da tada odlazimo u mjesta i sela i da držimo programatske i informativne govore pučanstvu s time da poslije govora održimo povjerljive sastanke za osnivanje ustaških tabora i rojeva ...

Usljed momentalne okupacije talijanske, narod ovog kraja bio je -dezorijentiran, osim toga pasivan i vrlo indiferentan prema novim događajim-i. Tome je dakako još krivo i to što je u pojedinim mjestima komunizam uhvatio jaki korijen, a jugoslavenstvom bila je zatrovana većina pučanstva, kao i u ostaloj primorskoj i otočnoj Dalmaciji... Radi autoriteta i psihološkog učinka dobro je bilo što smo nas trojica na otok došli uniformirani makar i nepotpuno, jer nemamo kaputa ... U ovo prelazno doba revolucije u svakom kotaru potrebno je ustaškim taborima nešto oružja, inače oštri nastup ne će doći do izražaja..

Kada im je propao pokušaj, da u selima pronađu ljude za svoje organizacije, ustaše kupe po Zagrebu i na otoke dovode, nekolicinu đaka i studenata porijeklom sa otoka, inače dotadašnjih poznatih frankovaca Zagrebačkog sveučilišta. Njih upućuju u sela u namjeri, da preko rodbinskih ili prijateljskih veza stvore svoja ustaška uporišta. Takve ustaške pokušaje, na primjer na otoku Hvaru, onemo-

gućila je napredna omladina, koja ustaške ideologe dočekuje na ulazu u sela zviždukom i lupom starog posuđa. Bio je niz slučajeva, da su omladinci komunisti protjerivali iz svojih sela uvezene ustaške emisare, koji su dolazili da šire ustašku propagandu. Evo što ustaška oružnička postaja u Starom gradu na Hvaru u svom izvještaju od 15. XI. 1941. upućenom Kotarskoj oblasti Hvar piše :

»1. XI. 1941. godine oko 14,30 sati u razrednim prostorijama pučke škole u selu Vrbanj, ustaše su održavale školskoj djeci ustaške uzdanice¹ predavanje, bilo je oko 20 djece (od ukupno 160 školske djece). U toku predavanja u razred je bez ikakvog odobrenja ušla grupa od 10 komunista-omladinaea iz tog sela i to: Tresić Luka, Ljubić Ante, Vidošević Dinko, Buratović Mihovil, Elizatović Ante, Vodanović Marko, Matković Nikola, Pavičić Drage i Pavičić Dinko. Grupu je predvodio Tresić Luka Matin. Po ulasku u razred vođa grupe Tresić Luka rekao je ustaškim rojnicima drskim glasom: »Što vi, gamadi, radite ovdje, marš napolje.« Iza toga je isti Tresić bacio na pod školsku tablu na kojoj je bio izložen plakat sa slikom dvojice ustaša s velikim ustaškim natpisom. Sve ie to on i pocijepao.«

U drugom dopisu oružničke postaje Stari grad od 7. XI. 1941. godine među ostalim piše i slijedeće:

13. listopada 1941. godine oko 20 sati nepozvani ušli su u ustaški tabor u Vrboskoj slijedeći komunisti: Dobrovčić Kuzma i Ante, Stipišić Nikoslav i Vinko, Sažunić Zlatan, Krstinić Toni, Kuzma i Ljubo, Gabelić Josip i Ivan Stipanov, Blašković Toma i Mate, Guša Andrija, Kazanova Ivan i Juraj p. Ante, Mihojević Nikola, Damjanić Luka, Kotoraš Juraj, Matković Dinko, Gabelić Andro — svi iz Vrbovske. Upadom u te prostorije izjavili su, da su došli preuzeti svoje stvari iz toga tabora. Kad je apsolvant prava Sažunić Zlatan drsko potvrdio da će se stvari odmah preuzeti, oni su i preuzeli slijedeće: 1 ping-pong, 1 veliki stol, 1 vješalicu, 1 veliku uokvirenu sliku Stjepana Radića i dvije velike geografske karte. Ovi predmeti su ranije pripadali sportskom klubu »Primorac« i »Jugoslavenskoj čitaonici« u Vrbovskoj, a zaplijenjeni su od ustaškog tabora.

Odmah sam o tome obavijestio komandu presidio Starigrada i molio odobrenje za zakonski postupak i progon. Međutim sottotenente Farizzoglio nije ni to dozvolio izjavivši, da su komunisti uzeli svoju imovinu.'

A što sami Talijani govore o narodnom raspoloženju na Hvaru? Prefekt splitske prefektуре Paolo Zerbini u svom izvještaju² br. 133 za mjesec novembar 1941. godine piše svojim nadležnima slijedeće:

»Federaciji borbenog Fašia u Splitu stiglo je pismo od Ante Grubića načelnika Kotara starigradskog, koje dostavljam: jučer je napokon otpustovao famozni šef ustaških žandara Mate Kandić. Uvečer prije njegovog odlaska javljeno je da bi on htio učiniti jednu gozbu sa svojim istomi-

¹ Dječja ustaška organizacija.

² Zbornik V. I. I. v/2 dok. br. 133.

šljenicima u jednom lokalnu. Obaviještena je komanda da pošalje jednu patrolu. U 8.50 sati patrola je naišla na tri osobe od kojih je jedna prenočila u komandi, a jedna kažnjena globom od 100 dinara. Pri polasku šefa žandarma, veći dio stanovništva, da bi pokazao mržnju prema ustašama, došao je na obalu i otpratio šefa ustaša zvižducima, povcima i duvanjem u rog, dok mu je jedna grupa mladića otpjevala posmrtni marš. S tim se je završilo tek kad je parobrod izašao iz luke. Vjerujem da je komentar ovome djelu suvišan, da bi se pokazalo koliko stanovništvo otoka Hvara mrzi ustaše.«

PRIKUPLJANJE ORUŽJA

Još istog dana, kad je objavljena kapitulacija Jugoslavije, Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju održao je sastanak. Na njemu je bila donesena odluka, da se odmah priđe sakupljanju i spremanju oružja, odjeće i ostalog vojnog materijala. Ta odluka bila je hitno prenesena na sve partijske organizacije u Dalmaciji.

Partijska organizacija u Splitu još istog dana, kada je odluka donesena, počela je sakupljati oružje. Grupe članova KP, SKOJA i simpatizera Partije obilaze mjesta, gdje su bile stacionirane vojne jedinice, i odnose zatečeno oružje. Nekoliko omladinaca skojevaca razoružalo je posadu artiljerijske baterije na Sustjepanu, a oružje su pohranili u jednom starom grobu na Sustjepanskom groblju. Tih dana vojna komanda tvrđave Gripe nije htjela da izda oružje rodoljubima, koji su je stalno opsjedali. Tada se nekoliko omladinaca¹ preko zidova popelo u tvrđavu. Pod cijenu života oni odnose 65 pušaka, tri mitraljeza, 40.000 metaka i deset sanduka ručnih bombi.

Većina sakupljenog oružja bila je pohranjena u za to specijalno izrađene podzemne bunkere. Takvi bunker postojali su na zemljištu Stipe Bagata u predjelu Znjan, u vinogradu Bartula Pajića u predjelu Plokita i zemljištu Paške Mijana u Dujmovači.

U Makarskoj su 10. aprila ujutro članovi Partije i SKOJA upali u kasarnu bivše jugoslavenske vojske, koju su nakon rasula preuzeli žandari, i iz nje oduzeli 65 pušaka, 3 puškomitraljeza, 10 sanduka ručnih bombi, 40.000 pušanih metaka i izvjesnu količinu razne dru-

¹ To su bili omladinci Ante Jonić, Mate Golem, Ranko Orlić, Davor Urlić i drugi.

ge vojne opreme- Tog istog dana jedna grupa skojevaca izvršila je napad na mornaričku izvidnicu na vrhu brdašca Osejave i razoružala je. Bilo je zaplijenjeno deset pušaka i jedna radio-stanica. Grupa skojevaca pod rukovodstvom A. Torkara¹ napadajući izvidnicu na Osejavi, nastupala je u borbenom rasporedu vičući: »U ime Komunističke partije, predajte se!«

Sve sakupljeno oružje bilo je preneseno u Biokovo i u planinskim špiljama brižljivo pohranjeno.

U Gracu 11. aprila ujutro partijska je organizacija povela narod u demonstracije protiv okupatora i ustaša. Dotada vlast u Gracu i obližnjim predjelima nije bio nitko uspostavio, a žandari, obezglavljeni i bez veze sa centrom, bojeći se naroda, nisu iz kasarne ni izlazili. Za vrijeme demonstracija masa je krenula na kasarnu i natjerala žandare da stoje u stavu mirno, dok se pjevala Internacionala. Komunisti su zatim ušli u stanicu i žandarima oduzeli 30 pušaka, dva puškomitraljeza, dva sanduka bombi i nešto drugog vojnog materijala. I u ostalim mjestima, u Podgori, Zivogošću, Baškoj Vodi i drugima, sakupilo se u to vrijeme po nekoliko pušaka i izvjesne količine municije. Mnogi vojnica, koji su se vraćali iz raspuštene jugoslavenske vojske, donosili su sobom oružje i predavali ga Partiji. U mjestu Vrgorcu podno sjeverne strane planine Biokovo partijska organizacija kupovala je i pohranjivala puške, koje su pojedinci imali. Nekoliko dana nakon kapitulacije Jugoslavije član KP iz Vrgorca Ivan Dragičević, i skojevci Branko Markotić i Marijan Radalj oduzeli su ustašama u Šestanovcu kamion marke Chevrolet, dovezi ga do Kozice, a zatim rastavili i bunkerirali.²

¹ Ante Torkar je tada bio član Okružnog komiteta SKOJ-a. U ljeto 1938. g. on je u Makarskoj na obali pokidao zastavicu s kukastim krstom na automobilu jednog njemačkog »turiste«. Nekoliko dana nakon kapitulacije Jugoslavije 1941. godine u Makarsku je došla grupa njemačkih oficira i tražila Torkara. O tome obaviješten istog dana otišao je u Split, u augustu stupio je u Prvi splitski partizanski odred, koji je stradao u borbi s ustašama kod Košuta. Torkar je tada bio zarobljen i odveden u Sinj, zajedno s grupom od 24 uhvaćena prvoborca. U Sinju je imarpoznanike, koji su se založili za njega, pa mu je preko advokata bilo predloženo, da na sudu izjavi kako je mlad i neiskusn (bio je najmlađi od svih) upao među partizane i da će biti spašen. Na suđenju, u času *kada je advokat-branilac optuženih* rekao: »Pogledajte tog dječaka, koji ne zna ni s puškom rukovati«, — Torkar ga je prekinuo riječima: »Dajte mi pušku pa ću vam pokazati da li s njom znadem rukovati«. Bio je strijeljan u Ruduši zajedno s ostalim prvoborcima Splitskog odreda.

² Oslobođenjem Dalmacije 1944. g. kamion je bio izvučen iz bunkera, ponovno sastavljen i predan JNA.

Naročite uspjehe u prikupljanju oružja bili su postigli komunisti u Sinju. Samo u gradu Sinju i Glavicama bilo je pohranjeno oko 200 pušaka, 6 lakih i teški mitraljez, 30 sanduka municije, oko 300 bombi i razne druge vojne opreme.

U Kaštelima su komunisti uspjeli sakupiti 200 vojničkih pušaka, 20 puškomitraljeza i 6 avionskih mitraljeza, 40-000 metaka, 20 pištolja i oko 60 komada ručnih bombi. U Trogiru su komunisti došli do 60 pušaka, dva laka mitraljeza, izvjesnog broja pištolja i bombi.

Partijska organizacija u Omišu sakupila je u vrijeme raspada bivše jugoslavenske vojske 34 vojničke puške, 16 pištolja, 12 bombi, 2700 metaka i izvjesnu količinu vojničkih odijela. Sve to oružje sakupilo se kod drugova, koji su došli iz vojske, a nešto je bilo oduzeto i iz ustaških magazina u Omišu.

U Solinu je jedna grupa članova KP upala u bivši sokolski dom, gdje je bilo pohranjeno oružje Mačekove zaštite i uzela 9 pušaka, 1 puškomitraljez i oko 600 metaka. Narednih dana partijske organizacije sakupljale su oružje i od pojedinaca, koji su ga sobom donijeli iz vojske- Solinska partijska organizacija bila je tih dana došla do 72 puške, 4 puškomitraljeza, 76 komada ručnih bombi, 6.000 metaka i nekoliko desetaka revolvera.

Komunisti šibenskog i cijelog sjeverodalmatinskog područja bili su u rasulu jugoslavenske vojske, a i kasnije, došli do veće količine oružja. Sam grad Šibenik i okolica uspjeli su sakupiti oko 400 pušaka, 10—15 puškomitraljeza, oko 700 komada bombi i veće količine metaka. Znatne količine oružja bile su sakupile partijske organizacije u Vodicama, Zatonu, Primoštenu, Prvić-Luci i Prvić-Šepurini i drugim mjestima. Na terenu kotara Preko komunisti su bili oduzeli i pohranili 16 pušaka, 10 pištolja i oko 40 komada ručnih bombi. Jedna grupa skojevaca u Kninu oduzela je i sačuvala šest pušaka i dva puškomitraljeza. Izvjesne količine oružja sakupili su članovi KP i u Drnišu, Imotskom, Metkoviću, Dubrovniku, Braču, Hvaru, Korčuli, Pelješcu i Visu.¹

¹ 20. aprila 1941. godine na Brač je došao Ivo Marinković, član CK KPH. Došavši najprije u svoje rodno mjesto Sutivan, on je uputio Blaževića Zelimira u Bol, da tamošnjoj partijskoj organizaciji prenese najnovija partijska uputstva, među kojima i uputstvo o prikupljanju oružja. Zatim je i sam krenuo u sela sjevernog dijela otoka, da tamo lično pomogne rad komunistima.

Sve partijske organizacije, koje su tada postojale na Braču, odmah se prihvaćaju tog zadatka, u to vrijeme oružje, koje je bila prikupila Mačekova zaštita, već se nalazilo pohranjeno u žandarmerijskim kasarnama. Zbog toga prvi rezultati bili su slabi: sakupilo se svega nekoliko lovačkih pušaka i pištolja »kolaša«.

Do većih količina oružja bio je za raspada jugoslavenske vojske došao narod u sjevernoj Dalmaciji. Tim oružjem on je krajem jula podigao ustanak protiv ustaša. Veći dio tog oružja tokom vremena, zajedno sa novopridošlim borcima, pristizao je u partizanske odrede u sjevernoj Dalmaciji.

Najveću inicijativu u nabavi oružja pokazuje tih dana udirna grupa u Bolu. Njeni članovi: Matulić Benko, Marinković Josip, Bodlović Joze, Marinković Ivan, Karmelić Nikica i Stanišić Zorko. 26. aprila u noći upadaju u vojni magazin u Bolu, u kojemu se nalazilo oružje pokupljeno prilikom kapitulacije. Iako su ga čuvale žandarske straže, njima polazi za rukom da se neopaženo uvuku u magazin i odnesu 16 pušaka, 2 puškomitraljeza, 20 bombi, 4000 metaka i čitavu vojničku opremu za 12 ljudi.

Oduzeto oružje bilo je još iste noći pohranjeno u kanalu mjesne kanalizacije. Sutradan su žandari primijetili, da je nestalo oružje i dali se za njim u potragu. Da bi oružje bilo što sigurnije, iduće je noći preneseno u potkrovlje mjesne crkve, a kasnije izvan mjesta i pohranjeno u jednoj pećini u polju zvanom Smokvica. Tim oružjem kasnije je naoružana prva partizanska grupa na otoku..

Nakon kapitulacije Jugoslavije skoro svi članovi KP na Hvaru nalazili su se u vojsci izvan otoka. Oni malobrojni komunisti, koji nisu bili pozvani u vojsku, u situaciji, nastaloj poslije kapitulacije Jugoslavije, nisu se snašli. To je omogućilo fratru Juričevu, da uz pomoć žandara i općinskih uprava sakupi oružje, koje je pripadalo nekolicini manjih garnizona bivše vojske uspostavljenih na otoku kratko vrijeme prije početka rata. Iako je time bila propala mogućnost dobave veće količine oružja, i kasnije, uz veće nastojanje, moglo se do njega doći. Međutim Kotarski komitet KP Hvar nije bio poduzeo energičnije mjere u tom pravcu.

Ali ono, što nije učinio Kotarski komitet kao cjelina, učinili su pojedini njegovi članovi uz pomoć partijskog članstva na terenu, koje se pokazalo revolucionarnije od svog rukovodstva. Znajući za uputstva Pokrajinskog komiteta oni samoinicijativno iznalaze načine, da dođu do oružja. Među značajnijim akcijama nabava oružja na otoku bila je ona, što ju je izvršila partijska organizacija mjesta Hvara.

Član KK Ante Petrić bio je obaviješten, da se u Bogomolju u blizini sela nalazi oružje, pohranjeno po jednom funkcioneru tamošnje općine, koji je spreman da ga preda Partiji. Ante Petrić i članovi partijske organizacije u Hvaru dr. Orest Zunković, Tonko Novak i Ante Hančević otišli su u Bogomolje i preuzeli 12 pušaka, 1 puškomitraljez i 2 pištolja. To oružje oni su prevezli tirodnom do uvale Zračće u blizini Hvara, gdje su ga mislili pohraniti. Međutim su ustaše i finansi saznali za tu akciju i blokirali uvalu. Dogodilo se, da je brod pristao na priličnoj udaljenosti od ustaške zasljede. To je Hvaranima, koji nisu ni naslućivali, što se oko njih događa, omogućilo, da puške prenesu u jednu poljsku kućicu. I upravo u momentu, kad su iz broda prenosili puškomitraljez ustaše i finansi uperili su na njih puške. Tako su bili uhvaćeni zajedno s puškomitraljezom i dva pištolja. Ustaše su smatrali, da je oružje, koje su zatekli kod uhapšenih, bilo sve, što su oni dovezli, pa ono drugo nisu ni tražili. Uhapšeni hvarski komunisti uspjeli su o svemu obavijestiti neke članove KP u Hvaru, koji su odmah pošli do označenog mjesta i preostalo oružje prenijeli i pohranili na sigurnije mjesto. Ustaše su uhapšene Hvarane predali Talijanima, a ovi su ih prebacili u Šibenik, gdje su od specijalnog vojnog suda bili osuđeni na dugogodišnju robiju.

Druga akcija u nabavi oružja bila je njegovo preuzimanje iz jednog bunkera na mjestu zvanom Gojdanja u blizini Jelše. Naime, neki su omladinci za rasula vojske bili odnijeli, a zatim sakrili 11 pušaka i nekoliko sanduka municije. Komunisti su saznali za ovo oružje i stupivši u vezu s omladincima privolili ih da ga predaju partiji.

PROSLAVA 1. MAJA 1941. GODINE

Prilike nastale fašističkom okupacijom, nisu omele Partiju u Dalmaciji, da i 1941. godine proslavi 1. maj — borbeni praznik radničke klase. Pokrajinski komitet KP uputio je partijskim organizacijama i svim slobodoljubivim ljudima Dalmacije prvomajski proglas, u kojemu se govori:

»RADNICI, SELJACI, RADNI NARODE DALMACIJE! Prvi maj, borbeni dan smotre snaga međunarodnog revolucionarnog proletarijata, dočekali smo u izvanredno teškim prilikama ...«

Pored tih dviju značajnijih akcija u nabavi oružja hvarski komunisti bili su poduzeli i niz manjih. Tako je na čitavom otoku do kraja 1911. godine bilo sakupljeno: 31 vojnička puška, 2 puškomitraljeza, veći broj lovačkih pušaka i pištolja i oko 10000 metaka.

U Kotarskom komitetu KP Korčula nisu svi članovi smatrali, da će biti potrebna i oružana borba protiv okupatora. Takvo mišljenje naročito je ispoljavao sekretar Komiteta (Gavranić Petar) i još neki stariji članovi Kotarskog komiteta. Zbog takvog sf-vačanja nije se bilo odmah za kapitulacije Jugoslavije pristupilo sakupljanju oružja. Tome se prilazi tek kad se na Korčuli raspadom jugoslavenske vojske vraćaju neki mladi članovi Kotarskog komiteta.

Da bi se dobilo oružje, koje je u raspadu jugoslavenske vojske bila sakrila Mačekova zaštita, odlučilo se pregovarati sa rukovodiocima HSS-a. Kako pregovori nisu donijeli oružje, prišlo se pojedinim pripadnicima zaštite, i uspjelo ih se privoliti da puške predaju Partiji. Tako se u mjestu Blatu od Marka i Ivana Kraljevića dobila po jedna puška, a od komandira zaštite u Blatu šest pušaka.

Partijska organizacija sela Žrnova saznala je u to vrijeme, da neki bivši nacionalisti u Korčuli posjeduju 7 pušaka. Ličnim vezama došlo se s njima u dodir i stupilo u pregovore. U početku su ti razgovori tekli nepovoljno. Jugonacionalisti su upornu tvrdili, da uopće nemaju oružja. Na kraju, kada im se dokazalo, da imaju sedam pušaka, složili su se, da će ih dati, ali se postavilo pitanje, kako da se puške iznesu iz grada. Stvar je izvedena tako, što su Anđelka Brnčić-Cuta i Ljuba Skokandić uprtile na leđa poveću bremena posječenog grmlja, u sredini kojih su bile stavljenе puške. Tako su ih iznijele. Partijska organizacija u Veloj Luci u danima kapitulacije pribavila je 10 vojničkih pušaka i oko 15 pištolja. I u nekim drugim mjestima otoka bilo se došlo do nekoliko pušaka i pištolja. Na taj način Partiji je došlo u ruke oko 30 vojničkih i 10 lovačkih pušaka, nekoliko desetina pištolja, preko 1000 metaka, 40 bombi, oko 50 vojničkih uniformi i izvjesna količina drugog vojnog materijala.

Na Pelješcu je u danima fašističkog napada na Jugoslaviju Dio raspoređen jedan pješadijski bataljon jugoslavenske vojske. Kad se u raspadu vojska razišla, oružje je bilo bačeno na hrpu u općinskim zgradama i moglo se bez većih teškoća uzeti. Tadašnji partijski rukovodioci na Pelješcu Jozo Rusković, Bilušica i Poljanić suprotstavili su se zahtjevu pojedinih komunista, da se uzme oružje govoreći, da će se time komunisti kompromitirati. Neki mladi članovi Partije i pored takvog stava partijskog rukovodstva uzeli su 9 pušaka u Trpnju, 7 u Kuni, 6 pušaka i jedan puškomitraljez u Janjini, dok su u Vignju članovi SKOJ-a provalili u crkvu, gdje je pop ustaša bio sakrio oružje Mačekove zaštite, i odnijeli jedan puškomitraljez, nekoliko pušaka i izvjesnu količinu municije.

Skoro svi članovi KP iz Visa nalazili su se u vojsci na kopnu, tako Partija u danima kapitulacije nije došla do oružja. Iznimku je predstavljao jedan puškomitraljez, koji je jedna grupa od par komunista i trojice simpatizera uspjela preuzeti na izvidničkoj stanici Hum i pohraniti ga.

U proglasu sa zatim govori o armijama talijanskih i njemačkih imperijalista, koje su uz pomoć frankovaca i izdajničkog vodstva HSS-a provalile u našu zemlju, zavevši u njoj najcrnju reakciju i tercr. Proglas raskrinkava ustaše, koji su proklamirali slobodnu i nezavisnu Hrvatsku, dok je ona od okupatora raskomadana, a Dalmacija i jadranska obala još od ranije prodana Talijanima. Nakon toga poziva se hrvatski narod, da ne nasjeda ustaškom šovinizmu i raspirivanju mržnje prema bratskom srpskom narodu, pa se nastavlja:

»Komunisti Dalmacije, na vas će se oboriti najljući udarci osovinskih osvajača i izdajničkih hrvatskih vlastodržaca. Agenti osovinskih osvajača znaju da je Komunistička partija organizator borbe i pobjede radničke klase i ugnjetenih naređa, zato će pokušati da je unište...«

Proglas poziva komuniste da se ne daju smesti, već da zbiju svoje redove i povedu radne mase u borbu za novi svijet, koji će se roditi iz krvavog rata. Na kraju u proglasu se veli:

»RADNICI, SELJACI, RADNI NARODE DALMACIJE, proslavimo i ovogodišnji praznik rada i borbeni dan smotre svega međunarodnog proleterijata, provedimo obustavu rada u svim poduzećima i radionicama, izidimo na ulicu u znaku borbe protiv kapitalističkog izrabljivanja, bombe protiv izdajničkih hrvatskih vlastodržaca, u znaku borbe za bolju i sretniju budućnost radničke klase i parobijenog hrvatskog naroda i ostalih naroda Jugoslavije...«

U mnogim mjestima, naročito u onima, u kojima je proslava 1. maja već bila postala tradicionalna, ispisane su po zidovima prvomajске parole, a ujutro na istaknutim mjestima vijorile su se crvene zastave. U Splitu je u svim predjelima grada bilo istaknuto po nekoliko crvenih zastava, uoči praznika izlijepljeni su po zidovima prvomajски leci i ispisane parole protiv okupatora i domaćih agenata.

U Šibeniku je velika crvena zastava bila izvješena na vrhu kupcle katedrale sv. Jakova. Po jedna zastava bila je podignuta na gradskom prilazu Baldekin, na ulazu u tvornicu aluminija Lozovac, pred crkvom u Konjevratima i na još nekoliko istaknutih mjesta. Više zastava istakli su komunisti Vodica, Zatona i drugih sela uckelo Šibenika, naročito cna, u kojima su djelovale jake partijske organizacije.

Trogirski komunisti, da bi što dostojnije proslavili 1. maj, izvršili su pravi podvig istakavši crvenu zastavu na gromobranu zgrade duhanske stanice, u kojoj je bila smještena talijanska kasarna. Istu

stvar učinili su i na zgradi fašističkog doma. Iznad same glave talijanskog stražara, na balkonu doma, bila je izvješena crvena zastava.

U Solinu su na naročito vidnim mjestima bile izvješene crvene zastave, ispisane borbene prvomajske parole i dijeljeni prvomajski leci. Komunisti Zrnovnice istakli su veliku crvenu zastavu na stupu električnog dalekovoda-

Na Hvaru, u mjestima Vrbanju i Vrisniku, prošla je seoskim ulicama manifestaciona prvomajska povorka. Žandarske patrole, koje su toga dana iz svojih kasarna u Jelsi i Starigradu bile izišle u isela, došle su u sukob s manifestantima. U" većini otočkih sela bile su izvješene crvene zastave i ispisane borbene prvomajske parole.

Iako su Talijani uoči 1. maja u nekim mjestima u Dalmaciji izvršili preventivna hapšenja komunista, praznik radničke klase bio je i te, prve godine fašističke okupacije, dostojno proslavljen.

Proslava 1. maja bila je po dolasku okupatora prva značajna akcija Partije, nakon koje je Talijanima postalo jasnije, da su, okupiravši Dalmaciju, bili još daleko od toga, da je i pokore.

USTAŠKI POKOLJI U KNINSKOJ, LIVANJSKOJ I NERETVANSKOJ KRAJINI

Po svom dolasku u Kninsku Krajinu ustaše su najprije počeli prekrštavati pravoslavno stanovništvo. Kasnije, koncem juna i tokom jula, prešli su na masovne pokolje. Tako je 60 seljaka iz sela Žegara, Golubića i drugih bilo odvedeno u planinu Prominu, tamo poklano i bačeno u tzv. »Bratovsku jamu«. Isto tolika grupa Srba bila je odvedena u Gospić, ali je na putu Knin—Gospić poubijana.

Narod je počeo bježati iz svojih kuća i skrivati se u šumu. Ustaše su na izbjegle Srbe organizirali hajke, hvatali ih i na zvjerski način ubijali.

Tih dana izvjestan broj Srba iz Kninske Krajine i Like bio je izbjegao u talijanske garnizone Kistanje, Benkovac, Zadar i dr. jer Talijani i u tim krajevima, provodeći iskušano geslo svojih predaka »divide et impera«, prividno zaštićuju Srbe.

U selima oko Livna, a naročito u sjeveroistočnom dijelu Livanjskog polja, ustaše su također izvršili masovne pokolje nad

srpskim življem. Tamo su ustaše emigranti iz sela Vržerala pohvatali u selima Pothuma i ubili na stotine nevinih ljudi zato, što su bili Srbi. Samo u jednu noć odveli su oko 500 ljudi, poklali ih i bacili u jamu (Tešić gaj) u planini Kamešnici- Imanja poklanih Srba ustaše su podijelili međusobno.

Veći broj pohvatanih Srba bio je doveden u Livno i zatvoren u zgradu osnovne škole. Partijska organizacija u Livnu na putovima, što vode iz grada, organizirala je straže, koje su u momentu prolaska ustaša sa srpskim zatočenicima trebali napasti kolonu i osloboditi narod. Međutim desilo se, da su ustaše iz Livna izveli Srbe tek treću noć, i to putem, s kojega je straža već bila otišla. Tako su i ti Srbi bili poubijani i bačeni u jamu.

I u susjednim selima kotara Duvno ustaše su izvršili masovna klanja srpskog stanovništva. 29. maja oni su iz Eminova sela, Roščana, Cebara i Splečana odveli 50 ljudi i jednu ženu, za koje se kasnije ustanovilo da su bili poubijani.

11. juna u Duvno je došla grupa ustaša iz Hercegovine, izvela iz zatvora 10 ljudi i poubijala ih. 27 juna ustaški logor u Duvnu izdao je proglas, u kojemu je stajalo, da se svi Srbi moraju javiti ustaškom logoru u Duvno. Svi, koji su se javili, bili su u noći 28. juna odvedeni u planinu Grabovicu, tamo poubijani i bačeni u jamu zvanu Liščina.¹

28 juna pohvatani su u pravoslavnom selu Cebaru svi muškarci (bilo ih je 34) i odvedeni kod Brišnika, tamo poubijani i bačeni u jamu Slipica. Dan kasnije ustaše su ponovno došli u selo, kupili žene i djecu (njih 110), poubijali ih i bacili u istu jamu. 29. juna ustaše su pod vodstvom fratra Grbanca upali u selo Prisoj, pohvatali 94 Srba, odveli ih u planinu Grabovicu i tamo bacili u jamu Golubinku.

U ta sela ustaše su upadali sve do kraja 1941- godine, u njima hvatali Srbe, ubijali ih i bacali u jame bezdane. I kasnije, tokom 1942. godine, oni su ubijali pravoslavni živalj u selima livanjskog i duvanjskog područja, međutim ta ubijanja nisu više bila brojna, jer se s pojavom prvih partizanskih odreda ustaše više ne usuđuju nesmetano *upadati u srpska sela*.

¹ U masovnim ubijanjima ustaše nisu svaku žrtvu uspijevali dotući dokraja. Tako su se iz jame Liščine, kad su ustaše otišli, izvukli i pobjegli Božo Zelen i Stevo Zelen. Božu Zelena ustaše su kasnije ponovno uhapsile i ubile, a Stevo Zelen živ je još i danas.

tijske simpatizere u rukovanju osnovnim naoružanjem i rade na formiranju borbenih grupa po rodovima oružja. Organizacija grupa zamišljena je tako, da na njihovu čelu stoje vojni i politički rukovodioci.

Pošto' su postavljeni zadaci i izvršena zaduženja, imenovana je Vojna komisija Pokrajinskog komiteta, koju su sačinjavali: Ivan Lučić-Lavčević, član P. K. Serif Šehović-Herceg, Roko Peračić, Ante Šore i Ante Kovačić. Zatim su u predviđenom roku formirane vojne komisije u Splitu, Solinu, Kaštelima, Trogiru, Šibeniku, Vodicama, Preku, Sinju, Omišu, Makarskoj, Dubrovniku, Pelješcu, Korčuli, Hvaru, Visu i drugim mjestima Dalmacije,¹ Komisije su imale najčešće pet do sedam članova, a djelovale su gotovo kroz cijelu 1941., naročito do napada *Njemačke na SSSR, kada se na čelo oružane borbe stavljaju partijski komiteti, a vojne komisije postepeno iščezavaju.*

Sve vojne komisije u Dalmaciji formirane u to vrijeme odigrale su značajnu ulogu u pripremama za Narodnooslobodilačku borbu.

Vojna komisija u Splitu uspješno je formirala više borbenih grupa po rodovima oružja. Postojale su grupe artiljeraca, avijatičara, pješadijaca, inženjera i druge, a imale su zadatak, da na svojim sektorima prikupljaju podatke o rasporedu neprijateljskih jedinica, njihovu naoružanju, taktičkom i strategijskom rasporedu, te da skiciraju neprijateljske položaje. Komisija je intenzivno radila na obučavanju drugova, koji ne znaju baratati oružjem, a bili su spremni poći u Narodnooslobodilačku borbu. Grupu omladinaca u Splitskom polju uvježbavao je Ante Jonić, rukovodilac Vojne komisije Mjesnog komiteta Split. Svim tim grupama rukovodili JU oni, koji su znali baratati oružjem, a sačinjavali su ih uglavnom članovi Partije, skojevci i kandidati. Svaka grupa raspolagala je odgovarajućom količinom oružja.

¹ Da formira vojnu komisiju u Splitu bio je zadužen Roko Peračić, a njome rukovodio Ante Jonić. Komisiju u Kaštelima sačinjavali su Dragan Britvić, Ante Beretin, Ante Bonacin, Jozo Babin-Bepo, Srećko Peran, Janko Mirković i Ante Savin-Manistra. Solinsku komisiju sačinjavali su Stevo Marković, Antiša Vučićić, Mate Boban, Ante Katić-Turilina i Ivan Bubić-Cotov, komisiju u Omišu Jozo Radobolia, Baučić Filip, Katalinić Jozo, Gazin Ferdo, Tadija Mihanović i Jozo Pešić, komisiju u Vodicama Milo Vlahov, Alfons Petrov i Ivo Bareša, dok sastav ostalih komisija nije utvrđen.

Gotovo u isto vrijeme radilo se na pripremama za formiranje Prvog udarnog odreda u Splitu. On je formiran 7. maja 1941. na južnim padinama Marjana. Tom prilikom 60 članova odreda položilo je zakletvu, da će se boriti protiv okupatora i domaćih izdajnika za slobodu naroda ne žaleći svoje živote.

Kako se ubrzo pokazalo, da odred nije podesan za operacije u Splitu (zbog toga, što je bio prevelika vojna formacija), to je po odluci Pokrajinskog komiteta reorganiziran na manje jedinice-vodove i grupe.¹ Međutim ni vodovi kao cjelina nisu nikada stupali u akciju, već to čine udarne grupe, na koje su bili podijeljeni. Akcije svih vodova usklađivao je Mjesni komitet KPH Split preko jednog svog člana, koji je držao vezu s njihovim rukovodiocima.

I ostale vojne komisije dosljedno su provodile zaključke spomenutog savjetovanja.

Već 26. aprila formirana je komisija u Solinu, koja je odmah otpočela obuku u rukovanju oružjem, a početkom maja djelovale su tri udarne grupe, koje su sačinjavali članovi KP, skojevci i kandidati.

Vojna komisija u Omišu također je bila formirala grupe članova KP, SKOJA i simpatizera, koje su se obučavale u baratanju oružjem. Takve grupe bile su formirane početkom maja na otocima Visu i Hvaru. Na otoku Visu jedna grupa postoji u Komizi, druga u selu Podšpilju, a treća u mjestu Visu. I na Hvaru su pojedini članovi i simpatizeri KP, koji su imali određeno vojno iskustvo, prenosili svoje znanje na one članove grupa, koji nisu poznavali vojnu vještinu- Sličnu ulogu izvršile su u to vrijeme vojne komisije i u drugim krajevima Dalmacije.

PRIPREME U BUKOVICI

Predio sjeverne Dalmacije, koji od Knina i Benkovca ide ispod Velebita te zahvaća područje Novigradskog mora na sjeveru i zaleđe grada Zadra na sjeverozapadu, nosi ime Bukovica. Kao i Kninska Krajina i taj predio sjeverne Dalmacije pretežno je naseljen pravoslavnim življem.

¹ Vodovi su formirani po rajonima: Varoš, Dobri, Manuš i Lučac, a svaki je imao dvije ili tri grupe. Uz te postojao je jedan vod za akcije izvan terena spomenutih rajona.

Teritorij Bukovice na osnovu talijansko-ustaškog ugovora pripojen je poslije kapitulacije Italiji, te je ušao u sastav zadarske provincije. U rasulu jugoslavenske države narod Bukovice je od vojske pokupio veću količinu oružja i posakrivaao. Bukovčani su se dobro sjećali Talijana još iz vremena Prvog svjetskog rata, kada su njihove trupe i poslije završetka rata ostale u tom kraju i nad narodom vršile nasilje i teror. Tako je usprkos svim talijanskim prijetnjama, da će biti strijeljani svi oni, koji ne predaju oružje, narod ljubomorno čuvao pohranjene puške, mitraljeze i bombe, znajući, da rat nije gotov, da će mu oružje trebati.

U kapitulaciji Jugoslavije u Bukovicu su se povratili mnogi njeni stanovnici, koji su dotada, većinom kao pečalbari (nadničari), radili u raznim krajevima zemlje. Među njima bio je član Partije Vejinović Petar i nekoliko simpatizera radničkog pokreta.

Početkom maja 1941. godine sastao se Vejinović Petar sa simpatizerima Nikicom Popovićem i Dušanom Štrbcem, da bi razmotrili nastalu situaciju poslije dolaska Talijana. Sastanak je održan u gaju Steve Štrbca i na njemu je zaključeno, da se pođe u Šibenik i uhvati veza sa šibenskom partijskom organizacijom. Vejinović, Popović i Štrbac međusobno su se dogovorili, da u pojedinim selima Kistanjske općine počnu okupljati i druge simpatizere Partije i omladince pripremajući ih za borbu protiv okupatora. Vejinović Petar bio je zadužen za rad u selima sjeveroistočnog dijela Bukovice prema Kninu, Nikica Popović za sela jugoistočno i jugozapadno od Benkovca i Skradina, a Dušan Štrbac za rad s omladinom na području cijele općine. Nikica Popović dobio je zadatak, da uspostavi vezu s partijskom organizacijom Šibenika, pa je tamo i pošao sredinom maja. Poslije nekoliko dana on se vraća iz Šibenika, a zajedno s njim i Simo Dubajić omladinac skojevac rodom iz Kistanja.¹

Okružni komitet KP Šibenik dao je Popoviću direktivu, da se odmah formira Mjesni komitet Partije, da se priđe stvaranju partijskih i skojevskih organizacija po selima i da se vrše pripreme za borbu.

Sastanak, na kojemu je bio formiran Mjesni komitet KP za Bukovicu, održan je oko 25. maja u Popovića stanovima (zaselak

¹ Simo Dubajić bio je dotada u Šibeniku na školovanju.

kod Kistanja). U komitet su izabrani Nikica Popović, sekretar i članovi Petar Vejinović. Simo Dubajić i Vlado Despot.¹

Pred sve članove novoformiranog komiteta postavljen je zadatak, da u selima, za koja su bili zaduženi, okupljaju simpatizere, da politički s njima rade i u što kraćem roku formiraju partijske organizacije. Na sastanku je zaključeno, da se sakupe što veće količine oružja.

Desetoga juna ponovno je održan sastanak Mjesnog komiteta. Na njemu su članovi govorili o radu sa simpatizerima i uvjetima formiranja partijskih organizacija. Na osnovu datih prijedloga prišlo se stvaranju organizacija. Od sredine juna do sredine septembra 1941. formirane su partijske organizacije u ovim selima i zaseocima: Cučevo, Mažibrade, Rudele, Tišme, Macure, Đevrske, Gošiću i Ostrovici, a simpatizerske grupe u Radučiću, Mokrom Polju, Žegar, Bribiru, Zažviću i Dobropoljcima.

U poredo sa stvaranjem partijskih stvaraju se i organizacije SKOJA. Prve skojevske organizacije bile su formirane u selima i zaseocima: Biovičinu selu, Parčićima, Ivoševcima, Mažibradama, Bezbradicama, Macurama, Zegar, Erveniku, Mokrom Polju, Očestovu, Đevrskama, Dragi Lalića i Dobropoljcima.

Nakon formiranja Mjesni komitet stalno održava vezu sa Okružnim komitetom Šibenik, kamo odlaze njegovi članovi Nikica Popović i Vlade Despot i po povratku redovito donose nove direktive za rad. Tako su među ostalim od Okružnog komiteta tih dana dobivena uputstva, da se sakupi i sačuva što veća količina oružja, da se nitko ne prijavljuje okupatoru, da se formiraju udarne grupe, koje će se obučavati u rukovanju oružjem.

U to vrijeme na područje Bukovice pristizali su Srbi izbjeglice iz okolice Knina, gdje su ustaše nad njima provodili teror i ubijanje-Talijani se vješto koriste nastalim sukobima i prividno pomažu srpske izbjeglice.

Da bi u srpskim masama Bukovice unijeli zabunu, oni preko svojih agenata često pronose rlasove, da dolaze ustaše, i nagovaraju narod neka bježi u njihove garnizone. U neka sela upućivali su i svoje kamione »omogućujući« narodu, da pred ustašama bježi iz svojih sela.

¹ Vlado Despot je do kapitulacije Jugoslavije živio u Kninu, gdje je pohađao gimnaziju. Kada su ustaše došle u Knin, uhapsili su mu, zaklali i bacili u jamu oca, a on se sklonio kod svoje bake u Kistanje. Bio je među prvim organizatorima NOP-a u Bukovici. Poginuo je 1942. god.

Članovi KP otkrivaju narodu, prave talijanske namjere, savjetuju ga, da ne odlazi u njihove garnizone, već da u slučaju ustaškog dolaska sam ustane u obranu svojih sela. U isto vrijeme komunisti su u selima organizirali narodne straže. Te straže bile su formirane u osam sela i zaselaka, a sačinjavale su ih grupe od 10 do 15 ljudi naoružanih sa puškama. Stražarilo se noću, a straže su postavljene na pravcima, iz kojih se očekivao dolazak ustaša. Stanovništvo je poslušalo komuniste i nije odlazilo u talijanske garnizone. Kako do ustaškog napada nije došlo, narod je uvidio, da se doista radilo o talijanskim makinacijama, a ugled komunista u bukovičkim selima još je više porastao.

Talijani su preko nekolicine svojih špijuna, što su ih imali u pojedinim selima, saznali za aktivnost komunista, pa su počeli iznenada upadati u njihove kuće u namjeri, da ih pohapse. Međutim, članovi KP i pojedini simpatizeri uspjeli su izbjeći hapšenje, poslije čega se neki od njih povlače u ilegalnost. Talijani su tada uhvatili učitelja Nedjeljka Ančića, koji je bio obaviješten da se SKioni, ali to nije učinio.